

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXV-2

APPENDIX

BELGRADE

1994

Мирко БАЊАКТАРОВИЋ
Београд

УЗ ПОРЕКЛО НЕКИХ НАШИХ ОБИЧАЈНОПРАВНИХ ОДРЕДАБА

Апстракт: Прописи Хамурабијева закона (од пре 4.000 година), одредбе Душанова законика (половина XIV столећа) и наши традиционални народни обичаји често се подударају. Преко Феничана, Грка, класичних Македонаца, Римљана, Јевреја, а касније и Турака, несумњиво је било утицаја са Медитерана и предњег истока на балканске народе. Уосталом, отуда су допрли и хришћанство, ислам, календарска знања, писмо.

Уместо увода

Да су људи на разним странама света, а под истим или сличним условима слично реаговали и стварали слична, па у принципу и истоветна културна добра, то би могло да се прихвати као општа и логичка законитост развоја. Барем за већину појединачних случајева. Али, откуда сличне или посве истоветне појединости у култури људи у крајевима с различитим природно-географским условима и у разним временима њихова постојања? Нису ли то (оне) појединости које су некада, и негде, можда ипак настале на једном месту да би се касније, као из матице, кретале и усвајале од других? Или су и то самосвојни изрази људског сналажења и њихова понашања у различитим условима?

За почетак да само поменемо племенски живот, односно начин живљења организован по племенима. Како је познато, пле-

мена је било на Балканском полуострву (северна Албанија и Црна Гора) и до новијег времена. Али, та новија племена настала су у време Турака: као врста самоодбрамбеног организовања и најбољег начина сналажења домаћег становништва у (новим) условима окупације од стране туђег завојевача. А то значи да су у време развијеног средњовековног државног живота староседелачка, пределовенска, као и ранија словенска племена већ била нестала, те да се сада, под новим условима, племена поново организују. То, с друге стране, значи да тај нови племенски начин самоорганизовања свакако није и у детаљу био исти са оним који је, рецимо, постојао код племена старих Јевреја. Неки истраживачи би рекли да је ово обнављање племенског начина живљења у основи било нужно обраћање људи самима себи, али и враћање прошлости и једном већ превазиђеном облику друштвеног организовања. У основи тако је и било.

Кад помислимо племена као друштвене облике, којих као организованих заједница још и данас има на разним странама света, ма и са неједнаким појединостима те организованости, додирујемо уз то и један обичај који се сматра производом и изразом племенског начина живљења. То је крвна освета. И код балканских племена крвна освета била је врло развијена као неко ископско оптерећење за задовољењем "божје правде", која пошто-пото тражи "око за око". Ко од нас, дакле, није чуо за тај опори захтев који је записан још у Старом завету?

Али, ако је племенски живог код балканских народа изнова настајао, од краја XV столећа, као "секундарна" или "терцијерна" појава или процес, како би Шуфлај¹ рекао, да ли је тај стари обичај (крвна освета) такође изнова настајао са обнављањем племенских организација и колективистичког менталитета мишљења и понашања? Или је он по некој иперцији и даље одржан и када су оне раније племенске заједнице биле потиснуте и разорене? Као што се, уосталом, и данас, код цивилизованих, освета одржава макар је ми називали другим називима као што су одмазда и реваншизам.² Овим, тако, долазимо до наше теме о којој треба пеку реч да кажемо.

Ми некако сматрамо да је давнашњи правни захтев којим се тражи око за око (или "зуб за зуб") настао код старих Јевреја, од-

- 1 M. Suffay, 1925, 59. Најранија Илирска племена Шуфлај назива "примарним", рана словенска из ранословенског средњовековног живота назива "секундарним творевинама", док ће она образована од краја XV столећа назвати "терцијалним" или племенима која су на нашем простору "трећи пут" створена.
- 2 Освета, како знамо, не мора бити "крвава", али је ипак освета. Смртна казна у модерним законима (за тешке преступе) у својој основи је крвна освета.

носно у ондашњим њиховим племенским заједницама. И такву правну норму ми обично називамо Мојсијевим законом. Али, нису ли такву норму и стари Јевреји могли примити од такође старих, заправо још старијих Вавилонаца? Доказ, опет, за то морао би да буде Хамурабијев закон у коме читамо овакве ставове: "ако неко другоме уништи око, да се уништи његово око" (чл. 196) и "ако неко избије зубе себи равном човеку, да се избију његови зуби" (чл. 200).³ Уосталом, Вавилонија и Јудеја, стара домовина Јевреја, нису много једна од друге биле удаљене. Штавише, зна се да је једно време Вавилонија држала у ропству Јевреје. Или је, пак, овакав начин освете стални и нераздвојни израз племенског начина организовања и мишљења, па ма када и ма где такав облик друштвеног живота постојао? Или је пак баш та и таква правна регула, која се, ето, одржала и код цивилизованих, нешто толико тврдокорно и као природно па и даље траје у измењеним облицима и у развијенијим друштвима?

Када се помиње ова стара културна земља (Вавилонија), није ли вавилонског порекла и оно да се у хришћанској иконографији Богородица скоро увек представља са дететом (Исусом) у наручју, када се зна да су стари Вавилонци прелазак из старе у нову годину представљали и обележавали баш тако (жена са дететом у наручју: где је симболично стару годину представљала жена - мајка, а нову, дете у њеном наручју)? Затим, није ли хришћанско учење о Богочовеку, који је "сипао са неба и оваплотио се" исто тако старо схватање (у Мисиру фараона, у Вавилону гилија, код Римљана фламен дијалис, као и данас што је случај са микадом у Јапану) да су за просте људе владари у ствари оваплоћени богови?⁴ Или, познато је да се у хришћанству св. Архангел сматра за онога који људима узима душе. И стара божанства Плутон и Прозерпина, као и Хермес, веровало се да су одводили душе умрлих.⁵ И веровање у онај свет је такође давнашње. Вавилонски Гилгамеш одлазио је тамо (па онај свет) да разговара са својим побрагимом,⁶ грчки Одисеј хоће да посети тај свет на иде, као и Гилгамеш, па запад, јер се онај, негде тамо, на западу налази.⁷ Уосталом, онај свет код Грка је називан ахерон, код Латина ахерунс, а ови термини су вероватно примљени од Јевреја на чијем се језику запад каже ахерон.⁸ Па и само зачеће Богородице, како хришћанство проповеда, давнашње је веровање (стarih Мисираца и Јевреја) о могућности брачне везе божанства и смртне жене.⁹ С обзиром на време и место где се хришћанство појавило природно

3 J. Марковић, 1925.

4 В. Чајкановић, 1973, 141.

5 *Ibid.*, 77. Код старих Персијанаца, веровало се да душе умрлих одводи Митра. Д. Срејовић - А. Цермановић-Кузмановић, 1979, под *Mittra*.

6 В. Чајкановић, 1973, 77.

7 *Ibid.*, 81.

8 *Ibid.*, 81.

9 *Ibid.*, 243.; и Маја Буду чудесно зачела.

је очекивати да у њему има и прастарих појединости. Али, ово би већ била посебна тема.

После овога, како да објаснимо последњи члан Душановог законика из 1349. године и, опет последњи члан Хамурабијевог закона, који очигледно имају сличности. Наиме, у Хамурабијевог закону (чл. 282) нише - ако господар пронађе одбеглог роба да му одсече уво, а Душанов законик (чл. 201) прописује - кад господар пронађе меропха (врста блажег ропства) да га осмуди и "распори му нос".¹⁰ Дубоки су обично, нама често и непознати, корени бројних појединости из људске културе уопште. Али, баш, због ове појединости, а и других које ћемо касније навести, сматрамо да одређена нит може да се установи и следи овим редом: од Вавилонског царства ишло је преко Јевреја (Мојсијевих закона), па преко старих Грка (добрих помораца који су рано почели да примењују много шта од већ развијених медитеранских култура) до српског средњег века и Душанова законика. То би био логичан и прихватљив пут кретања појединих наших културних елемената. На крају, када помињемо српски средњи век и његово насланање на Византију, то нам је утолико лакше разумети када заиста знамо да су средњовековни Срби примили од тог јужног суседа уз религију, писмо, облик друштвеног уређења и безброј других елемената.

Историчари би овој појединости (кажњавању робова) додали и садржај чл. 38 и 39 Хамурабијева закона где се каже да војни обвезник од свога лена (земља додељена на уживање) ни део не може оставити жени или кћери, док од купљене земље (то јест, сопственог власништва) то може да уради. У Душановом законнику пак (чл. 59), када се говори о пронији (имање, добро), додаје се да се она не може продати, поклонити, завештати. Јер то је добро за одговарајуће заслуге, доживотно дато одређеном лицу само на уживање, као врста плате. Зато се оно не може ни наслеђивати. Зар ови прописи (38. и 39. члан Хамурабијева закона и 59. Душанова законика) у основи својој нису исти? И да ли је ова подударност пука случајност када Хамурабијево и Душаново време дели временски размак од три и по хиљаде година и када економско и друштвено уређење ових двеју царевина сигурно није било у много чему истоветно?

Када смо код Душанова законика и појединости које он прописује, а које се подударају са онима из Хамурабијева закона, да наведемо још неки случај. У Хамурабијевог закону (чл. 23) каже се да опљачаканоме повац (и имовину уопште) треба да надокнади насеље (и његов старешина) на чијој се територији плјачка догодила. У Душановом законнику (чл. 58) стоји да када се кривац не пронађе општењем ће штету надокнадити село (или околина)

на чијој се територији та штета догодила. О томе, и у том смислу говоре и чл. 100, 126, 145 и 158 Дупанова законика. У чл. 145 чак се прецизира овако - у ком селу се пађе лопов или разбојник да се: лопов ослепи, разбојник обеси, старешина села да плати штету, а село да се расне (расели). И страшно и јасно. Сличан став се налази и у Канону Леке Дукађинија (традиционалном арбанашком закону).¹¹ И у време Турака власти су тражиле од села, или више њих, као и од вароши, на чијој би се територији десило убиство, крвнину (глобу). Турска управа је иначе преузела од покорених балканских држава бројне установе, па је могао бити случај и са овим. Међутим, турске власти није толико интересовао кривац, колико крвнина, јер они су је тражили и за човека који, на пример, умре од студе на нечијој територији.¹² Да ли су овакви прописи из старе Месопотамије и средњовековне Србије имали икакве везе једни са другима или је некако и природно очекивати да свака организована власт тежи да заштити појединца и његову имовину? Додајмо овове једну појединост. При крају прошлог столећа у горњем Полимљу било је, после великог страдања домаћег становништва од Турака, тешко да се обнови и нормализује живот. Јавиле су се бројне крађе. Да би стале на пут томе домаће власти су наплаћивале од ухваћених лопова штету за све дотадашње крађе. Оно што кривци нису могли да надокнаде наплаћивано је од њихових рођака. И, крађе су убрзо престале.¹³

Хамурабијев закон (чл. 9) говори о томе да када неко пропађе и препозна своју ствар код другогга треба да се провери одакле је и како она до овога доспела. Ако се утврди да је од некога купљена онда је продавац (то јест онај од кога је она купљена) лопов и требало је да се убије. У чл. 132 Дупанова законика препоручује се пороти да провери није ли нечија код другогга препозната ствар можда доспела као врата плеца из туђе земље? Није ли она домаћег порекла? Члан 116 чак каже да ако неко нешто нађе не сме то да узме јер би се могло сматрати да је он то украо на би за то требало да плати као лопов или разбојник (разбојник је, видели смо, вешан).

У чл. 195 Хамурабијева закона каже се да ономе ко убије оца треба да одсеку руке. У чл. 96 Дупанова законика прописује се да се убица родитеља спали. Арбанашки Канон Леке Дукађинија каже да убицу родитеља треба племе да убије.¹⁴

Било је то неколико подударности, или поређења прописана из два закона која дели време од три и по хиљаде година као и доста различите природно-географске (а то значи и привредне и

11 Š. K. Đečov, 1986, 124.

12 В. С. Караџић, *Рјечник*, под *кршина*; вид. Српски етнографски зборник 14, 414.

13 М. Цемонић, 1993, 101.

14 S. K. Đečov, 1986, 114.

културне) прилике у којима су ови закони настајали и примењивани.

Указујемо сада на још два-три примера (или случаја) сличности између Хамурабијева закона и онога што се очувало у предању или обичајном праву код нас, а вероватно и код других балканских народа.

а) Тако, у чл. 2 Хамурабијева закона каже се - ако је онај коме су бачене врадбине због тога скочио у реку па у њој не потоне прав је. И, онда му припада кућа обедиоца (оног који је покушао врадбинама да га уништи). Ако пак, потоне у воду његова кућа припада ономе што га је врадбином зачарао. Ово са бацањем људи у воду, која треба да покаже да ли је неко крив или прав, одмах нас подсећа на оно што је рађено у Европи све до XVII столећа са женама које би биле осумњичене да су вештице (цоприце). У сваком случају, старо је веровање да вода, или онај чији је стан у њој, треба да покаже нечију невиност или кривицу.¹⁵ Код Вавилонца, дакле, ако бачени у воду не би потонуо оправдаван је сумње да је крив. Тако је вода показала! Код нас, барем када је реч о вештицама (несрећним женама које би биле осумњичене да су у савезу са ђаволом и да су оване продале душу), другачије се гледало. Наиме, ако бачена у воду не би потонула, тек то је био доказ да је она крива, то јест да је вештица. Јер, као свом савезнику, ђаво јој не да да потоне! То је значило да она у себи има ђаволски дух.¹⁶ Вук Караџић овако пише - да су оне које потону вадиле из воде и пуштале, а оне које не би потонуле убијали су. Он додаје да је овако рађено и до "Карађорђејева времена".¹⁷ У Хрватској су оне које би биле осумњичене да су вештице спаљивали пошто би им одрубили главу.¹⁸ Додуше, из Буковине (у Далмацији) наводи се пример, по народном казивању, како је неки муж башио своју жену, коју је сматрао вештицом, у воду уз речи: "поћас си ловила срца, а сад ајде рибе".¹⁹

Вода се, иначе, јавља и као средство прорицања. Тако се и у двема нашим народним песмама износи народно веровање да се огледањем у води може предвидети сопствена смрт. У песми "Смрт Марка Краљевића", Марко је погледавши у бунар с водом познао да ће ускоро умрети. У другој песми, "Почетак буне на дахије", дахије су, огледајући се у тенсији с водом, видели себе без глава.²⁰

15 Вађење предмета из кључале воде (мазија) више је везано за ватру (али и за воду).

16 В. С. Караџић, *Рјечник*, под *вештица*; Р. Казимировић, 1940, 77.

17 В. С. Караџић, *Ibid.*, вид. Срп. етн. зборник 14, 394-396.

18 I. Tkalčić, 1891, 83-116; T. Ђорђевић, 1953, 46.

19 J. Ardalic, 1917, 308.

20 Прорицање из воде у суду било је познато и старим Грцима. М. Будимир, 1969, 239.

Када смо код врадбина и прорицања, намеће се питање зашто је на вештице примењивана таква казна? Зато јер су оне, као савезнице ђавола, наводно могле да изазову међусобну мржњу међу особама, да заваде људе, да преузму млеко туђој стоци, да проузрокују болест, па и нечију смрт. То значи да су оне држане за праве (квалификоване) врачаре и "чипилице". Али, Хамурабијев закон говори уопште о врадбинама, код нас би се рекло "чипима", чарању, бајању, којима су се вероватно бавиле и друге особе, не само оне које су тобоже биле вичније томе послу, како се код нас држало за вештице. А шта су то чини? То је веровање да неке особе помоћу одређених предмета, наводно, могу себи и својима да осигурају нешто добро, али још више, оне су помоћу "чини" могле неке сваку пакост или зло да учине (материјална штета, развод брака, болест, смрт).²¹ Као алат или инструмент чипилица био је замотуљак у коме су се налазили одсечени нокти, разнобојни кончићи, каква длака, бели лук, глогов трп, као и какав други предмет. И када би се неком изненада догодила каква незгода или непријатност рекло би се "нагазио је" (на чини), или "награисао", или "омађијан" је. Разуме се да је необразован свет, утолико пре особе лабавих нерава и поводљивих гледања на појаве и ствари, могао да верује у тако нешто те да је у локалним међуљудским односима било проблема у вези с тиме. А да је таквих проблема и празноверних оптерећења било и код старих Вавилонца, доказ је и овај пропис (чл. 2) из Хамурабијева закона.

б) У члану 129 Хамурабијева закона каже се да када је жена ухваћена у прелјуби са туђим човеком, да обоје треба бацити у воду. Не предвиђа се случај шта би се радило ако неко од ово двоје не би потонуо (што би по члану 2 истог закона значило да је невин). А како је било код нас?

По неком давнашњем обичају код нас, особито код Црногораца и Арбанаса, муж који би жену и прелјубника затечене у прелјуби убио, по праву крвне освете не би одговарао нити тазбини (роду своје жене), нити сродницима убијеног прелјубника. Капон Леке Дукађинија каже да ово двоје убијених остаје без освете.²² Штавише, сматрало се да је убица тиме и на тај начин опрао образ повређеног мужа.

в) У члану 195 Хамурабијева закона стоји да човек, када му жена не рађа децу, или када му жена оболи (чл. 148), може да узме другу, конкубину, само што та друга у правима неће бити сасвим изједначена са првом женом.

Код нас је, особито у Црној Гори и северној Арбанији, чак и до нашег времена, било познато као обичај и скоро правило, да када човек са женом нема деце, или када она оболи, или када рађа само женску децу, он узима и другу жену. Појава да је неко

²¹ Т. Ђорђевић, 1965, 65. Вид. Срп. етн. зборник 14, 461.

²² S.K. Ђеџов, 1986, 137.

узимао и другу жену у динарским крајевима било је, истина, нешто ређе, чак и после Другог светског рата. (Овде се не мисли на муслимане који по шеријату имају право на више жена.) Прва жена је могла да се врати у род, да се преуда, или да и даље остане у кући свога мужа.²³ Двожењства, као и вишежењства било је и има широм света. Било га је и код наших народа,²⁴ али, по правилу, да се не би остало без потомака. Она прва жена обично је остајала у кући код дотадашњег мужа. Отад је она врела као домаћица, или у неку руку, као свекрва својој подрузи.²⁵ А то значи, са повољнијим положајем него што га је дотад имала у тој кући (баш као што је било и код старих Вавилонца). Ако се брачни пар добро слагао и жао им било да се раставе, а још жалије што немају деце, дешавало се тада да жена сама потражи прилику и ожени свога мужа.²⁶

г) По члану 166 Хамурабијева закона кућна заједница била је дужна да споси трошкове женидбе својих младих као и давање отпремнице приликом удаје девојака (чл. 184). У члану 166 лепо се каже да, када отац умре, или када се браћа деле, неожењеном младићу следује одређена материјална накнада на име његових будућих женидбених трошкова.

Код нас је исто тако кућна заједница, особито задружнија и богатија, бринула и спосила трошкове женидбе момака и удаје дораслих девојака. Ако би се задруга делила, тада је неожењеним младићима од имовине штогод додавано на име њихових свадбених трошкова. Девојка је пак удајом добијала "спрему" (или отпремнину), која се састојала од што већег броја постељних и одевних предмета. Ово је свакако чињено и због тога, као оно и у старој Вавилонији (чл. 178 и 181), јер женска деца у непокретној имовини свога оца нису имала наследна права. Код Арбанаса, по Канону, мушкарцу припадају трошкови за свадбу,²⁷ док девојци то право не припада. Њу ће да опрема момкова кућа.²⁸

д) У члану 53 Хамурабијева закона говори се о томе да на чијој деоници канала брана понусти и вода направи штету тај ту штету и плати. Из текста се јасно види да се радило о деоницама бране које су појединци били дужни да одржавају.

Зар па то не личи оно наше да је све донде докле је постојао систем "потеса" (делови радне земље у заједничкој огради), за штету коју би стока у потесу направила одговарао онај на чијем

23 Као једина "законита", јер док се човек с првом женом не би званично развео, он није могао другом да се ожени, односно венча. То је тако било само формалноправно, док је у стварности било другачије. Вид. Срп. ет. зборник 14, 398.

24 Т. Борђевић, 1930, 119-127, 133; М. Барјактаровић, 1953, 228, 231; Т. Борђевић, 1941, 23-25.

25 М. Барјактаровић 1984, 84.

26 М. Барјактаровић, 1953, 228-231.

27 С.К. Ђесов, 1986, 54.

28 *Ibid.*, 39. По Канону, женско чељаде уопште нема наследних права ни у роду, нити у кући мужа. (*Ibid.*, 56, 166.)

би делу оградe стока провалила у ограђени простор (потес). Кад помињемо заједничку ограду, да то објаснимо. У зависности од терена, куће сељака у једном насељу биле су обично груписане. Радна земља (оранице и ливаде) била је ограђена. Тај комплекс радне земље називао се "потес". Ограда око потеса називана је "царина" (гдеде и обала, пресека, врзина).²⁹ Она је била од прошћа, врљика, плота - у зависности од материјала. У Јадру је било села, у низини, која су уместо дрвене оградe копала канале.³⁰ Дужина оградe коју је неко имао да подигне (а потом и одржава) зависила је од "броја рала", односно од површине нечије земље која би се "измерила". Да би било више реда у обради земље и чувању летине, у прошлом столећу (1866) био је донет и закон о потесима који је важио неколико година. Њиме су били прецизирани рокови затварања и отварања вратница, као и одржавања царине уопште. Када би вратнице с јесени биле отворене, онда је и земља у потесу за папу стоке била свакоме слободна.³¹ У зависности од потреба и прилика, ова установа (систем потеса) одржавана је гдеде, на пример у Јадру, и до почетка нашег столећа. У сваком случају, поменуто одржавање канала у старој Вавилонији и подизање и одржавање "царина" у Србији у принципу су били иста друштвено-економска организација или установа. И, оваква установа је могла независно и самостално да се јави.³²

ђ) У члану 240 Хамурабијева закона стоји да ако се сударе два брода од којих један иде уз воду а други низводно, за штету ће да одговара власник брода који се кретао низводно. Да би нам ово било јасније погледаћемо пловидбу Дунавом. Док та пловидба није модернизована и регулисана одређеним техничким помагалима, бродовима који су пловили узводно, нарочито у Сипу и ћерданском теснацу, водена матица чинила је велике тешкоће. Око почетка наше ере Римљани су покушавали у сипском делу да Дунав некако каналишу,³³ док су кроз ћердански теснац у тврду и окомиту стену усекли пут којим је узводној пловидби помагано с копно. То је онај чувени Трајанов пут (и "табла"). Па и у новије време гдеде је бродовима помагала "вуча волова".³⁴ Код Руса, на Волги, овакав начин саобраћања називао се "воз".³⁵ У пределу Сипа где је водени ток био нешто бржи, и после Другог светског рата узводној пловидби су помагали јаки моторни гурачи или те-

29 М. Милићевић, 1878, 199.

30 П. Томић - Д. Масловарић, 1964, 192.

31 Н. Павковић, 1987, 20.

32 У зависности од краја, било је и нијанси и неједнакости у вези са потесима и царином. Понегде су село и радна земља ограђивани као једна целина. Или је подизана само ограда, као врста преградe, између радне земље и утрине. У Хомољу се царином називала утрина, заједничка земља (С. Милосављевић, 1913, 317).

33 В. Карић, 1887, 906.

34 Т. Ђорђевић, 1922, 41.

35 М. Иљин, 1946, 162.

гљачи, а пре изградње хидроелектране (Бердан) и железничка локомотива. У онаквим условима узводна пловидба је била посве зависна од вуче с кошна. Бродови нису имали никакве могућности да маневришу и избегну судар с бродом који би им свегтуално долазио у сусрет. Вероватно су се овакве прилике имале на уму у старој Вавилонији када је за судар бродова кривом унапред проглашавана посада (или сопственик) пизводног пловила. Међутим, познато је да и бродови у пизводном кретању имају невоља не само са воденом снагом већ и са свим оним што тај саобраћај прати.

Додаћемо уз ово и следеће. Код нас је у прошлости, у планинским крајевима, и код сточара, вредело правило у неку руку слично оном које се односи на судар на реци. То је давање одређене предности приликом напасања стоке. Конкретно, пасу два стада на некој пространој страни, од којих је једно ниже од оног другог, које је негде горе, изнад овог првог. И деси се да стока горњег стада покрене неки камен који се откотрља и убије овцу или говечу чобанину доњег стада. Ко је за ту штету крив? Крив је онај ко је касније са својим стадом у ту страну наишао. Јер, ако је горње стадо већ било у тој страни, пастир доњег стада сам је рескирао зауставивши се са својом стоком ниже онога стада које је већ пасло негде горе, и обрнуто, ако је једно стадо ниже у тој страни пасло, а чобанин наиђе са својим стадом изнад њега, па дође до штете, онда је крив чобанин горњег стада. Првенство и одређена предност, дакле, даје се оном који је раније у ту страну наишао.

Кад се помиње нечија предност додајемо и следеће. Код нас (у народу) сматрало се да је у предности онај ко иде пизбрдо према ономе ко иде узбрдо; онај ко је на коњу у односу на онога ко иде пешке, те онај ко нема никаквог терета према оном ко штотод носи. Зато је приликом сусретања, по обичају, односно према правилима о поздрављању, онај који је у лакшој ситуацији требало први да поздрави (као и свегтуално и штотод да запита) онога који иде пешке, који се креће узбрдо или који носи какав терет. Узречици да је неко "на коњу" ту лежи објашњење.

Било би још појединости из Хамурабијевог закона и нашег културног стања, које би као сличне могле да се пореде. Тако, у Хамурабијевом закону помиње се вршидба жита помоћу стоке и запрете (кола - чл. 272); сахрана мртвог у својој кући (чл. 21, 227), као и појава спохачења или спохочества (чл. 155 и 156, мада текст ова два члана није сасвим јасан). Код нас је, на пример у Македонији, било не само вршидбе жита помоћу стоке већ и посебних направа ("дигмен" или "дикјан") од криве широке даске са доње стране назубљене мноштвом камених општрица, коју је стока вукла по распрострагом житу. Сахрана под прагом некада је практикова-

на и код наших старих.³⁶ Спохачења, опет (сексуални однос између свекра и снахе), било је код Руса, али и код наших старих у не тако давној прошлости.³⁷

Уместо закључка

Сигурно је да су бројне појаве из културе одређених народа, особито тамо где је неко дуже боравио, настајале самосвојно. Уосталом, то су захтевале и основне потребе живљења, а можда и стваралачка психолошка основа самих људи. Али, исто тако тешко је наћи такав крај где је нека људска група дуже и изоловано остајала да се развија без икаквих додира и утицаја са стране. Разуме се да је то увелико зависило од природно-географских услова и положаја неког краја. (Додуше, познато је да су, на пример, аустралијски урођеници задуго били упућени сами на себе и своје локалне прилике и да су се споро развијали. Зато су у време наилаaska Европљана, у XVIII столећу, и затечени као ловци и сабирачи каменог доба.)

Када се пак има на уму Балканско полуострје (и наша земља) природно је да се, с обзиром на његово место и географски положај, морало, и одувек, очекивати додира и културних утицаја с разних страна. Тих утицаја било је толико да се могу разазнати и слојеви различитих заједница које су се овде, и одавно, додиривале, мешале и смењивале. Ако бисмо ишли хронолошким редом распознали бисмо ове слојеве:

а) Од Илира и Трачана, давнашњих становника наших крајева, остало је успомена не само у географским именима појединих објеката (на пример, Тара, Динара, Дукља, Пек) већ и у елементима материјалне културе (дубируг - врста купасте колибе, облик мушке капе у Лици, од илирског племена Јапода, карактеристична мушка плубара у североисточној Србији какве су представљане на Трајановом стубу у Риму,³⁸ испирање злата на Пеку и Тимоку, које је код Трачана поменуто, очувано је до нашег времена), неким веровањима у вези са мртвима или у вези са змијама, као и предања о убијању старих особа³⁹ - обичају или пракси забележеној код племена Трибала,⁴⁰ предримских становника источне Србије.

б) Од Грка по балканским земљама остало је утицаја (и трагова) особито у области духовне културе (веровање у здухаче, аждаје које живе у пећинама, замишљање душа умрлих у виду лептира); гатање по костима заклане животиње или деловима њене утробе; радије дочекивање мушке него женске деце, сечење косе у знак жалости за умрлим, симболична радња приликом

36 В. Чајкановић, 1973, 102-104.

37 С. Тројановић, 1901, 159-160.

38 К. Лирчек, 1922, 17.

39 В. Радвановић, 1930; Т. Вукановић, 1986, 229.

40 F. Papazoglu, 1969, 375.

усвајања туђег детета као што је протурање кроз своју кошуљу.⁴¹ Марков Шарац из српских народних песама личи на Балиоса Ахилејевог. Истина, окакве појединости могле су од Грка, односно Византинца, и сразмерно касније да доспеју у њихово залеђе, али неке су могле и врло рано, преко насеобине Грка у Винчи.

После освајачких похода Александра Македонског на исток, нарочито на Персију, до Балканског полуострва су почели да долазе и елементи митраизма - персијске религије посвећене божанству светлости. У тој религији било је утицаја и халдејских веровања (поптовање сунца и месеца). Иначе, основни принцип митраистичког учења била је борба једних богова за светлост и друга добра са другима који су били противу тога. Митра је, наводно, одводио душе умрлих на онај свет. Касније, у време римске владавине, када се ширило хришћанство као покрет, оно је и код ондашњег балканског живља често имало да издржи жестоку борбу са присталицама митраистичке религије.

в) Природно је да је и од Римљана који су, како је познато, столећима држали наше земље, такође остало разноликих и бројних трагова: у географским именима (на пример, Румија, Дурмитор, Уна), веровањима у вези са огњаштем као светим местом у кући, одлучивање старијих о браку младих, када муж са женом нема деце да узме и другу, сахрањивање на својој земљи.⁴² Милоша Обилића, по једној легенди, родила је и задојила кобила,⁴³ као оно што је Ромула и Рема дојила вучица.⁴⁴ Грчког јунака Париса, легенда вели, дојила је мечка.⁴⁵ Кад помињемо овакву легенду о непознатом пореклу Милоша Обилића то опет подсећа на стара казивања о непознатом пореклу Гилгамеша код Вавилонца.⁴⁶

Па и национални српски светац, Св. Сава, према народним предањима, није само учитељ и саветодавац. Он зна бити брз и непромишљен, па хоће и сурово да казни (претварајући људе у псе или магарце; или, због тога што му је неко из насеља учинио какву ситну пакост, он претвара цело насеље у језеро; по једној легенди, на месту садашњег Плавског језера била је варошица коју је вода потопила - тако је учинио Св. Сава када је био обећан да је домаћину код кога је ноћио украо певца),⁴⁷ а то су, како се зна,

41 F. Chamoux, 1967, 213, 239, 240, 288-90, 294, 303; Д. Срејовић, А. Цермановић, 1979; М. Будимир, 1969. Марко Краљевић из народних песама личи на Херакла, вид.: Б. Гавела, 1978, 75.

42 P. Grimal, 1968, 210, 216, 218, 219, 221; Д. Срејовић - А. Цермановић, 1979, 227, 331. Није ли и употреба мокраће као катализатора приликом бојења тканина остала од Римљана (преко Влаха, а што је на Косову очувано до нашег времена, вид.: Т. Вукановић, 1986а, 83.

43 В. Чајкановић, 1973, 562.

44 Д. Срејовић-А. Цермановић, 1979, под *Ромул*.

45 М. Будимир, 1969, 45; Д. Срејовић-А. Цермановић, 1979, под *Парис*.

46 М. Будимир, 1969, 231.

47 А. Јовићевић, 1921, 409. По другој легенди, казнио је цело село да се његови житељи потуцају, вид.: В. Чајкановић, 1973, 310.

особине старих божанстава (Донара, Водана, Индре), које су једноставно пренесене на овог националног светитеља.⁴⁸

Разуме се да су затечени Грци (односно Византинци) и романизовани или нероманизовани Илири и Трачани били карики и посредници у примању и других појединости од стране касније досељених балканских Словена. Овде се пре свега мисли на појединости које су допирале преко Медитерана. Некада су, зна се, до јадранских обала стизали Феничани од којих су, опет, стари Грци, поред осталог, научили поморску вештину, примили писмо, медицинска знања, бројне култове. Феничани су дуго држали Малту. Доказ за то је и данашњи малтешки језик који је очувао семитску основу. По легенди, сам Зевс је украдио Еуропу, кћерку феничанског краља, и одвео је на Крит.

Рапо су, затим, још у старој ери, до Грчке (Солун), као и јадранске обале (Салона), долазили и Јевреји. Са те, медитеранске стране, уосталом, долазило је и хришћанство као покрет и идеологија, пирући се по Римској империји. Непто касније, одатле ће (са Блиског истока) и ислам да крене у свој поход.

Из старе Халдеје (Месопотамије), где се астрономија рапо развила, у индоевропске односно европске језике ушли су изрази (тј. називи) за дане седмице (на пример, *lundi* - понедељник, луна, месечев дан; *mardi* - уторник, Марсов дан; *jeudi* - четвртак, Јупитеров дан; *Saturday* - субота, Сатурнов дан; *Sonntag* - сунчев дан). Индоевропљани су, ипаче, календарска знања, дванаестични бројни систем и наше понављање седмичног рачунања времена примили од Вавилонаца.

Има мишљења да је и обичај, односно појава тобелија (заветованих девојака, неудавача) у северној Арабији и, делимично, у Црној Гори, траг данашњих медитеранских "ликова божанских девојака", девојака "службеница Агене Паренос", то јест, да је то остатак чувања невиности и траг матријархата.⁴⁹ Али, с обзиром на то да нема података о овој појави у ранијим столећима, као и на вероватно порекло Арбанаса из дубљег балканског залеђа, овакво мишљење тешко може да се прихвати.⁵⁰

Познато је, затим, да се у српском грбу налази крст са четири оцила. Откуд то? У време Константина Великог (313) Римљани су, као нови (хришћански) знак, узели крст и ставили га на војну заставу. Тај знак се називао лабарум.⁵¹ Од римских царева овај знак ће, потом, али са додатком у угловима крста по једног знака налик слову В (вита), примити Византинци.⁵² Када је, пак,

48 В. Чајкановић, 1973, 311-313.

49 М. Ђушић, 1876, 282, 284, 290-293.

50 Археолог Бенац претпоставља да је у праисторији до Босне и Херцеговине можда допирало и негарско - келецко становништво из Африке. Л. Велас, 1953, 73-84.

51 Уосталом, и сам знак крста као одређеног симбола (код Јевреја, Индуса, старих Германа) старији је од хришћанства. В. Чајкановић, 1973, 52-53.

52 С. Станојевић, 1934, 87-88.

Душан проглашаван за цара, он је узео и остале знаке византијског царског достојанства, па и заставу са крстом и оцилима.⁵³ Тако је и до нас доспео тај знак (крст са оцилима),⁵⁴ док је пре тога његов отац, Стефан Дечански, као заштитни знак своје породице, узео из Византије двоглавог орла. Он је, иначе, био зет династије Комнина.⁵⁵

Српски грб (крст са оцилима) поменуо је Орбин 1601. Овај знак се употребљавао и у Карловачкој митрополији, одакле га је и кнез Милош преузео за званични грб обновљене Србије.

И у Црној Гори очуван је српски грб. Иван Црнојевић, који је себе сматрао наследником немањихке државне мисли, служио се њиме. Тај грб је уклесан и очуван у олтару петињске цркве.⁵⁶ Од деветнаестог столећа на црногорској капи, као украс и симболика, наћи ће се крст са четири оцила, који је од тада, вероватно "под утицајем Његошева романтичарског и ослободилачког заноса", свесно и намерно "прочитан" и тумачен као крст са четири ћирилична слова С, а што би, наводно, требало да значи "само слога Србина спасена".⁵⁷

Како видимо, корене бројних појединости из наше традиционалне културе можемо гдекад да пронађемо у далекој старини. Некима од њих се може сасвим сигурно, а некима и не тако поуздано, изнаћи првобитно место настанка. Те појаве (појединости) затим су даље развијене па, разуме се, и мењане, кретањем људи, њихових идеја и покрета (Феничани са својим колонијама, Грци са својим насеобинама не само по Медитерану, већ и на Црном мору и на Дунаву - Винча, затим Јевреји и, па крају, као организовани и масовни покрети, хришћанство и ислам). Кад помињемо Винчу, рецимо и ово. Према проучавањима Васића, колонију на Дунаву (касније названу Винча), засновали су Грци око седам столећа пре наше ере. На то их је свакако подстакла близина руде цинабарит у подножју Авале (Шунља Стена). Та колонија ће постојати и развијати се све до доласка Римљана у ове крајеве, а то значи неколико столећа. На основу археолошког материјала (маске, пластика, букеро керамика), како по техници израде, орнаментима у боји, тако и по начину поступања са мртвима, била је то несумњиво насеобина Грка, Јоњана из Егеје.⁵⁸ Неки, омет, од ових орнамената, Васић тврди, даљим пореклом су из Египта.⁵⁹

53 *Ibid.*, 80, 88

54 И двоглави орло у српском грбу је византијског порекла, а до Византије је доспео из старе Вавилоније. Нариме, као знак династије Палеолога, био је прво крст коме је онда додат орло, најпре са једном, а касније, са две главе. Вид.: А. Соловјев, 1930, 539.

55 С. Станојевић, 1934, 89.

56 Н. Мартиновић, 1963, 361-362. Вид. и: Ђ. Пејовић, 1981, 458.

57 М. Барјактаровић, 1987, 180.

58 М. Васић, 1948, 105, 177, 206, 207, 209.

59 *Ibid.*, 129.

Ако се, дакле, зна да су Грци столећима у Витчи одржавали своју колонију, свакако смемо претпоставити да је преко те колоније и њених становника доспело и елементарно са Предњег истока, какав је случај био и са оном орнаментиком из Египта.⁶⁰

Укратко, после свега напред изнесеног, чини нам се сасвим основаним да су са Предњег истока, па и Месопотамије, посредством Феничана, Грка, Јевреја, Римљана, као и хришћанства и ислама (као идеолошких и политичких покрета), неке културне појединости могле да допру и до балканских земаља па, ето, и до нашег времена, као што је био случај са фонетским писмом. Разуме се, путеви кретања тих појединости могли су да буду краћи или дужи, прави или кривудасти. На концу, познато је да су стари Грци имали дуге и вишеструке везе са онда развијеним медитеранским светом по којем су оставили трагова и споменика своје културе.⁶¹ Зар и сам Хомер не пева о грађанском друштву и приликама на топлим морима, а не о селима, залеђу и варварима. Зар његов Ахил не допире до Сирије?

Није ли са Предњег истока, од Арапа, а преко Јевреја и Грка, до нас доспела и црна боја као знак жалости, када се зна да су Словени, па и Срби, као боју жалости некада имали белу боју?⁶² Да је, шире узето, од Медитерана, преко Јадранског мора, било к нама културног струјања и наноса, чак и у новије време, доказ би нам била и данашња, луксузна и скупоцена, црногорска ношња, која је како по материјалу, тако и по кроју и називима појединих њених делова, очигледно тога порекла.⁶³ Од Месопотамије па истоку, па поред Турске, све до Шпаније па западу, било је живота и простора и могућности да до тих утицаја и дође. И испитивачи наших народних песама одавно указују на могуће позајмице одређених појединости из земаља које се наслањају на Медитеран.

TOWARDS THE ORIGIN OF CERTAIN CUSTOMARY LAW PROVISIONS

S u m m a r y

This paper offers some comparisons between several provisions of Hammurabi's Code (written in Mesopotamia some 4000 years ago), on the one hand, and, on the other, a number of articles of Dušan's Code (1349) along with some customary

60 *Ibid.* Мада се зна да је израз *nomes* грчког порекла, да ли би било сувише смело помислити да се, ето, и сам тај термин, преко староседелца (Трачана) и наших балканских словенских предака, одржао све до нашег времена за једну организовану друштвено-привредну установу каква је постојала и код старих Вавилонца?

61 Б. Гавела, 1978, 73.

62 D. Zelenin, 1927, 330.

63 М. Барјактаровић, 1987, 182-183. Средњовековна Србије је, на пример, медицинска знања примала од Византије и Италије. О томе има писаних докумената: Р. Катић, 1990, XIV, XV, XVII. Преко Боке, опет, до Црне Горе допирале су бројне културне појединости. Почетком прошлог столећа доспео је овде и први кромпир: Б. Пејовић, 1981, 262-263, 346.

law regulations from our traditional culture. Their similarity gave rise to the supposition that Mediterranean cultural influences reached the Balkans rather early in the past, the Phoenicians, Greeks, Jews, Romans having been their carriers. As a matter of fact, it is well-known that ancient Greeks benefitted a great deal from the then highly developed Mediterranean world. Namely, it is from the Phoenicians that they adopted the skill of navigation, alphabet, certain cults, etc. Fundamental knowledge about calendar and time division, in use today by all of the civilized world, is of Chaldean (i.e., Babylonian) origin. Christianity and Islam, as movements and ideologies, originated in the Near East.

Then again, it was from the Greeks, i.e., Byzantines, that the mediaeval Serbs adopted not only the alphabet, but also Christianity, form of government etc.

Of course, the influences from the Near East and the Mediterranean kept reaching the Balkans even in recent times.

ЛИТЕРАТУРА

Ardalić, J.,

1917 *Vile i vještice (iz Bukovice u Dalmaciji)*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, XXII, Zagreb.

Барјактаровић, М.,

1953 *Случајеви двожењства код Црногораца*, Зборник Етнографског музеја 1901-1951, Београд.

1984 *Ровца - етнолошка монографија*, Титоград.

1987 *Вук Караџић о ношњи Црногораца*, Научни скупови ЦАНУ 16, Титоград.

Венас, А.,

1953 *Neki etnički problemi preistoriskog stanovništva Bosne i Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

Будимир, М.,

1969 *Са балканских источника*, Београд.

Васић, М.,

1948 *Јонска колонија Винча*, Зборник Филозофског факултета I, Београд.

Вукановић, Т.,

1986 *Срби на Косову I, Врање*.

1986/a *Срби на Косову II, Врање*.

Гавела, Б.,

1978 *Предања и знања о старом Балкану*, Београд.

Grimal, Pierre,

1968 *Rimska civilizacija* (prevod s francuskog M. Garašanin), Београд.

Gušić, M.,

1876 *Pravni položaj ostajnice-virdžineše u stočarskom društvu regije dimarida, Одредбе позитивног законодавства у обичајном праву о сезонском катунском сточарењу у југоисточној Европи кроз векове*, Београд.

Dečov, Štjefen Konstantin,

1986 *Kanon Leke Dukadinija* (prevod sa arbanaškog i objašnjenja Halit Trnavci), Zagreb.

Ђорђевић, Т.,

1922 *Из Србије кнеза Милоша*, Београд.

1930 *Наши народни живот III*, Београд.

1941 *Деца у веровањима и обичајима нашег народа*, Београд.

1953 *Вештице и виле у народном веровању и предању*, Српски етн. зборник 66, Београд.

1965 *Неколике болести и народни појмови о њима*, САН, Грађа XVI, Београд.

Zelenin, D.,

1927 *Russische (Ostslavische) Volkskunde*, Berlin-Leipzig.

Иљин, М.,

1946 *Природа и људи* (превод с руског З. и Ј. Аљанчић), Београд.

Јиречек, К.,

1922 *Историја Срба I*, Београд.

Јовићевић, А.,

1921 *Плавскогустињска област, Полиње, Велика и Шекулар*, Срп. етн. зборник XXI, Београд.

Казимировић, Р.,

1940 *Чарање, гатање, врачање и прорицање у нашем народу*, Београд.

Караџић, Вук,

1818 *Рјечник српског језика*.

Карић, В.,

1887 *Србија*, Београд.

Катић, Р.,

1990 *Медицински списи Ходошког зборника*, Београд.

Марковић, Ј.,

1925 *Хамурабијев закон*, Београд.

Мартиновић, Н.,

1963 *Трагом једне Његошеве пјесме*, Гласник Етнографског музеја III, Цетиње.

Милетићевић, М.,

1878 *Општине у Србији*, Годишњица Николе Чупића II, Београд.

Милосављевић, С.,

1913 *Обичаји српског народа среза хомољског*, Срп. етн. зборник XIX, Београд.

Новаковић, С.,

1892 *Законик Стефана Душана*, Београд.

Павковић, Н.,

1987 *Етнографски записи Јеврема Грујића*, Београд.

Parazoglu, F.,

1969 *Srednjobalkanska plemena i predrimsko doba*, Sarajevo.

Пејовић, Ђ.,

1981 *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Београд.

Радовановић, В.,

1930 *Народна предања о убијању старих људи*, Гласник Скопског научног друштва VII-VIII, Скопље.

Соловјев, А.,

1930 *О постанку српског грба, Šišićev zbornik, Zagreb.*

Срејовић Д. - Цермановић-Кузмановић А.,

1979 *Речник грчке и римске митологије*, Београд.

Станојевић, С.,

1934 *Из српске прошлости I*, Београд.

Chatouis, François,

1967 *Грчка цивилизација* (превод с француског Б. Радовић), Београд.

Ткачић, I.,

1891 *Parnice proti vješticama u Hrvatskoj*, Rad JAZU III, Zagreb.

Томић, П. - Мясловарић Д.,

1964 *Обичаји у вези са привредом (у Јадру)*, Гласник Етнографског музеја 27, Београд.

Тројановић, С.,

1901 *Снохачење у Срба*, "Караџић" за август-септембар 1901, Алексинац.

Цемовић М.,

1993 *Васојевићи*, Београд.

Чајкановић, В.,

1973 *Мит и религија код Срба*, Српска књижевна задруга, Београд.

Šufflay, M.,

1925 *Srbi i Arbanasi*, Београд.